

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕАЛІВ

Розглянуто теоретичні засади формування у старшокласників професійних ідеалів. Проаналізовано філософські, психологічні, педагогічні праці, в яких висвітлюється зазначена проблема. Визначено тенденції в розумінні сутності та значення професійного ідеалу для діяльності й розвитку особистості.

Ключові слова: професійний ідеал, учні старшого шкільного віку, формування професійних ідеалів.

Проблема ідеалів на сьогодні далеко не вичерпана і звертає на себе увагу багатьох науковців упродовж майже всієї історії розвитку гуманітарного знання. Ідеали як форми відображення такі ж динамічні, як і сама соціальна дійсність, тому їхній розвиток певною мірою можна співвіднести з розвитком соціального середовища [3, с. 77]. На думку В. Корнієнко, жоден ідеал не може бути створений одного разу і на всі часи, оскільки образ бажаного майбутнього є невід'ємною характеристикою людини, їй завжди потрібна опора на певні ідеали, які, як правило, і виражають спрямованість у майбутнє, вільне від негативних подій і нашарувань минулого та сьогодення [4, с. 4].

Наголосимо, що поняття «ідеал» за змістом і формами прояву є дуже багатограним і використовується в соціальній практиці різнопланово: для позначення не тільки соціально-історичних образів майбутньої діяльності, але й типів та стилів в науці, мислення і практичної діяльності [3, с. 77-78]. Підтвердженням сказаного вище є визначення поняття «ідеал» у багатьох словниках (грецьк. *idea* — ідея, первообраз) як уявлення про найвищу досконалість, яка як взірець, норма і найвища мета визначає певний спосіб і характер мислення та діяльності людини чи суспільного класу. Формування ідеалу є специфічно-людською формою життєдіяльності, оскільки передбачає створення образу мети діяльності до її фактичного здійснення [1, с. 34].

На конкретному історичному етапі розвитку людства певні ідеали стають панівними у суспільстві. Щоб зрозуміти, які ж ідеали є панівними в наш час, слід розкрити сутність поняття «ідеал» глибше і простежити зміну його змістовного наповнення в процесі історичного розвитку. Це видається важливим ще й тому, що панівний ідеал створюється на основі вже пережитих.

Поняття «ідеал» розглядається у філософській думці Стародавньої Греції як первинна духовна субстанція світу (Ксенофан, Анаксагор, Демокрит), що пізніше зазнає диференціації з позицій людської діяльності та ієрархії інтересів. Підтвердженням цього також є праці філософів Античності (Сократ, Платон, Аристотель), які аналізували значущість ідеалів для розвитку як суспільства, так і особистості. Наприклад, Сократ у вислові «Пізнай самого себе» звертає увагу на такий компонент ідеалу, як багатий внутрішній світ. Цим він доводить, що людина не народжується досконалою, але може стати такою шляхом самопізнання, навчання, завдяки особливій «турботі про душу».

В Афінах, особливо в епоху розквіту рабовласницької демократії, було поширено уявлення про гармонію розумового, морального та фізичного розвитку людини. Молодих людей навчали лічби, грамоти, музики, розповідали про подвиги героїв, яких вони зобов'язані наслідувати, а в гімнастичних школах їх фізично гартували. Але слід зазначити, що ідеал людини, який був відображений у геніальних трактатах грецьких мислителів, не позбавлений деяких хиб. Основною з них є трактування ідеї високої гідності людини, що має безсмертну душу, співпричетну світові чистих ідей, з одночасним визнанням законності й природності рабства. Таке поєднання є причиною помилкового ставлення до праці, особливо фізичної, яку може виконувати лише раб, оскільки це принижує гідність вільної людини [2, с. 85].

Отже, трудове виховання не використовувалося в афінській системі освіти, оскільки фізична праця, вивчення певного ремесла засуджувалися та зневажались, вважались вадами, які потрібно викоринювати під загрозою безчестя. Проте був відкритий ідеал людини і зроблені перші кроки до з'ясування сутності цього поняття. Зважаючи на те, що однією з найвищих ознак краси була гармонійність, то ідеальною людиною визнавалася та, яка була гармонійно розвинена, мала здорове і гарне тіло та високі властивості духу.

Християнство внесло значні зміни в розуміння ідеалу людини. Воно не відкинуло зовсім вчення грецьких філософів, а лише використало їх у дусі євангельської науки — людина розглядалася як жалюгідна істота, віддалена від Бога, вимушена все життя нести на собі тягар перворідного гріха. Суспільство Середньовіччя вбачало ідеал насамперед в образі лицаря: сильної духом і тілом людини, завдання якої — служити

Богові й правді Христовій. Але зневага до фізичної праці залишилася [2, с. 85-87].

Вперше було наголошено на важливості фізичної праці для розвитку і самовдосконалення особистості в епоху Відродження (Т. Мор, Т. Кампанелла). Філософи того часу вважали, що поєднання розумової та фізичної праці є необхідною умовою гармонійного розвитку кожної молодої людини, яка повинна оволодіти знаннями про землеробство (обов'язкове ремесло для чоловіків та жінок) та згодом ще будь-яким ремеслом за життя [7, с. 58-60, 66-71]. Фізичну працю також підтримував і французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо. Для педагога опанування певного ремесла було не тільки обов'язком вільної людини, але й виховним засобом [11, с. 136-176]. Підкреслимо, що метою виховання в працях Ж.-Ж. Руссо є не підготовка фахівців певної галузі практичної чи теоретичної діяльності, а високий розвиток природних властивостей людини. Оскільки, на думку педагога, саме розвинена людина зуміє потім оволодіти будь-якою професією [2, с. 89].

У XVIII столітті Й. Песталоцці великого значення надавав трудовому вихованню, вбачаючи в ньому основу виховання інтелектуального та морального. Він запропонував поєднати навчання з продуктивною працею. Ідеалом для педагога була людина працьовита, професіонал своєї справи. З підготовкою до праці педагог пов'язує фізичний розвиток дитини, за допомогою якого формувалися б навички до роботи. Він розробив два різновиди виробничої гімнастики, беручи до уваги специфіку жіночої та чоловічої праці: для хлопчиків — формування сили рук, для дівчат — спритності пальців [11, с. 197-200].

Феномен ідеалу вже постає невід'ємним елементом життєвої програми людини, в якому сконденсовані уявлення про найвищу досконалість, котра як взірець визначає спосіб і характер трудової діяльності. Педагоги того часу, продовжуючи традиції античної педагогіки, підкреслюють гармонійність і всебічність розвитку ідеальної людини, але наголошують і на важливості трудового виховання для її становлення як фахівця.

Проблема ідеалу була ґрунтовно розроблена в німецькій класичній філософії. Найбільш гостро вона була порушена І. Кантом. На його думку, ідеал як досягнута в уяві досконалість людського роду характеризується повним й абсолютним подоланням усіх суперечностей між індивідом і суспільством. Отже, досягнення ідеалу збіглося б із кінцем історії.

У результаті, ідеал за Кантом — принципово недосяжний, вказує радше напрям мети, ніж її образ. Гостро сприйняв кантівське тлумачення ідеалу Г. Гегель, який розв'инчав його як абстракцію. Ідеал для Гегеля є моментом дійсності, способом людського духу, ідеєю всебічного розвитку індивіда, який вічно розвивається через свої іманентні суперечності, долає власні утворення, а не зовнішню й ворожу йому «емпіричну дійсність» [1, с. 34].

Отже, багатозначне поняття «ідеал» починає конкретизуватися. І ми можемо простежити дві тенденції в розумінні його сутності та значення для діяльності й розвитку особистості. До першої належить філософія Канта, який у своїх працях розглядає ідеал як напрям, до другої — Гегеля, який має протилежну думку і доводить, що ідеал — це образ.

Сутність поняття «ідеал» також розглядається з позиції визнання факту його внутрішньої подвійної природи. З одного боку, він завжди перебуває у суперечності з дійсністю, з іншого — сама дійсність викликає ідеал до життя і формує його конкретний образ. Ідеал, за визначенням П. Новгородцева, не може бути ні безтілесним, ні безкрилим. На думку вченого, ідеал завжди містить в собі елемент нездійсненності, що, однак, не свідчить про його практичну непотрібність. Абсолютне в ідеалі повинно розцінюватися не як мета, а лише як мотив. Основою справжнього ідеалу є його конструктивність і дієвість. Ідеал має зруйнувати уявлення про можливість соціальної досконалої гармонії і повинен розумітися як можливість нескінченного розвитку особистості [5, с. 145].

Протилежну думку ми знаходимо у працях К. Маркса і Ф. Енгельса, які стверджують, що як ідеал у свідомості завжди своєрідно відбивається суперечлива соціально-історична ситуація, яка загрожує не задоволеним потребам більш-менш широких мас людей, суспільних класів. У вигляді ідеалу ці групи людей і створюють для себе образ такої дійсності, в якій суперечності, що пригноблюють їх, представлені подоланими. Але це не означає, що під ідеалом слід уявляти стан, позбавлений будь-яких суперечностей розвитку. Ідеал є активною силою, що об'єднує людей навколо вирішення конкретних, історично назрілих проблем [1, с. 35].

Ідеал, на думку С. Рубінштейна, є узагальненим образом, синтезом основних, важливих, цінних рис. Він формується під значним і безпосереднім суспільним впливом [8, с. 530-531]. Це визначення свідчить про те, що ідеал тісно пов'язує

людину із дійсністю. При цьому він спонукає особистість як до зміни себе, так і зміни середовища її трудової діяльності та спілкування.

Сутність поняття «ідеал» у контексті важливості трудової діяльності розглядав педагог Кершенштейнер, який визнавав державу «вищим благом», метою життя окремої людини, яка потребує насамперед фахівців у різних галузях праці. Найбільше потрібні робітники фізичної праці: рільники, фабричні виробники і т. ін. Значно в меншій кількості потрібні державі працівники інтелектуальної сфери. Цьому відповідав і розподіл природних здібностей серед населення, як стверджував німецький педагог у своїх дослідженнях. Тобто більшість людей мають нахил до праці фізичної, меншість – до праці інтелектуальної. Згідно з цим мусить бути побудована й система освіти і виховання. Масова школа, на думку педагога, має готувати фахівців фізичної праці. Теоретичні знання даються в школі лише за умови, що вони допомагають оволодіти фахом [2, с. 92]. Отже, ідеалом для Кершенштейнера була особистість із такими сформованими якостями, як професіоналізм та любов до праці.

У 60-х роках в Україні найширше сутність поняття «ідеал» досліджував В. Сухомлинський. У праці «Як виховати справжню людину» він розкрив сутність ідеалу справжньої людини, якій притаманні такі риси характеру: відданість рідній землі, рідному народові, обов'язок перед ним, любов до рідної мови, повага до старших, любов до матері й батька, бережливе ставлення до природи, доброта, працелюбність. При цьому ідеал, на його думку, визначається на засадах загальнолюдських цінностей народної педагогіки [9, с. 149-416]. В. Сухомлинський наголошував на важливості ідеалів саме з позиції трудової діяльності, оскільки більшість людей намагаються реалізувати себе в праці і мати постійний стимул для самовдосконалення в обраній або бажаній професії.

Аналізуючи праці філософів і педагогів, які акцентували увагу на понятті «ідеал», ми продовжуємо простежувати дві тенденції наповнення змісту цього поняття. До першої належить позиція П. Новгородцева, який розглядає ідеал як напрям, подібно Канту. Протилежні погляди мають С. Рубінштейн, К. Маркс, Ф. Енгельс, які доводять, що це образ, тим самим поділяючи думку Гегеля.

На певних етапах життєдіяльності суспільства, залежно від рівня його розвитку, можна спостерігати нові ідеали, які

з часом стають панівними на невизначений проміжок часу. У другій половині XIX – на початку XX ст. суспільно-історичні процеси (зародження ринкових відносин, громадянських інститутів, розширення прав особи та ін.) привели до появи нового ідеалу – професійного. Саме професійний ідеал може сформувати активну особистість, підприємливу, яка здатна реалізувати свої здібності в умовах науково-технічного прогресу.

Вплив професійних ідеалів на життєдіяльність особистості досить значний: вони традиційно виступають як особисто значуща ціль та дієвий мотив навчання і самовиховання, визначають трудову стратегію кожної людини. Відповідно, становлення ринку праці не могло не привернути увагу до цієї проблеми науковців та практиків. Підтвердженням цього є численні дослідження, основу яких становлять праці відомих психологів (Д. Фельдштейн [10], С. Рубінштейн [8, с. 530-531]). У них ідеал особистості розглядається як ідеальний образ, що має нормативний характер і визначає спосіб поведінки або діяльності людини чи соціальної групи. Тобто потреба у професійних ідеалах є однією з вищих соціогенних потреб людини, яка формується у її свідомості через діяльність і спілкування з іншими людьми, у процесі духовного освоєння світу і самовизначення в ньому.

Здійснений нами теоретичний аналіз наукових праць підтверджує, що саме в подвійній природі ідеалу, на нашу думку, й полягає його життєвість та суперечливість, а його зміст має як тимчасовий, так і конкретний характер.

Можна зробити висновок, що теоретичні засади для дослідження сутності поняття професійного ідеалу детермінувалися, з одного боку, сформованими у суспільстві поглядами на особистість як носія різноманітних функцій: політичних, гуманістичних, естетичних, а з іншого боку – розвитком промислового виробництва і його потребою у висококваліфікованих фахівцях. Зростаюча особистість повинна постійно працювати над собою, вдосконалювати та формувати якості, які потрібні для життєдіяльності в жорстких умовах ринку праці і які повною мірою відповідають сучасним вимогам суспільства. У цьому значенні професійний ідеал виступає взірцем для досягнення професійних цілей, що є необхідною умовою сьогодення.

Література

1. Большая Советская Энциклопедия / гл. редактор А. М. Прохоров. — М. : Советская энциклопедия, 1972. — Т. 10. — 590 с.
2. Ващенко Г. Виховий ідеал / Г. Ващенко. — Полтава : Ред. газ. Полтавський вісник, 1994. — 191 с.
3. Кадыров А. К. Деятельность. Познание. Нравственный идеал / А. К. Кадыров. — Ташкент : «ФАН» Узбекской ССР, 1989. — 107 с.
4. Корнієнко В. О. Політичний ідеал: проблема еволюції та втілення в умовах сучасного суспільного розвитку : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.03 / В. О. Корнієнко // НАН України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. — К., 2002. — 36 с.
5. Лекторский В. А. Идеал, утопия и критическая рефлексия / В. А. Лекторский. — М. : РОССПЭН, 1996. — 302 с.
6. Лузан М. В. Модель формування професійних ідеалів старшокласників у процесі технологічної підготовки / М. В. Лузан // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. — Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. — Вип. 16, кн. 2. — С. 204-214.
7. Мор Т. Утопия / Томас Мор. — М. : Наука, 1978. — 414 с.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — М. : Гос. учеб. из-во Наркомпроса РСФСР, 1940. — 792 с.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. школа. — Т. 2. — 675 с.
10. Фельдштейн Д. И. Психология личностного развития подростка / Д. И. Фельдштейн // Советская педагогика. — 1991. — № 4. — С. 31-38.
11. Хрестоматия по истории педагогики / сост. И. Е. Лакин. — Минск : Высшая школа, 1971. — 375 с.

В статье раскрыты теоретические основы формирования у старшеклассников профессиональных идеалов. Проанализированы философские, психологические, педагогические труды, в которых освещается указанная проблема. Определены тенденции в понимании сущности и значения профессионального идеала для деятельности и развития личности.

Ключевые слова: профессиональный идеал, ученики старшего школьного возраста, формирование профессиональных идеалов.

M. V. Petrenko

The Theoretical Bases of Formation of Senior Students' Professional Ideals

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

Theoretical bases of the formation of professional ideals of senior pupils are exposed in the article. Philosophical, psychological, pedagogical works are analyzed in which the mentioned problem is considered. Theoretical foundations for the research of the concept «professional ideal» are determined, from one side, by social views of the personality as a performer of various functions: political, humanistic, aesthetic etc., and from the other side — by the development of industrial production and its requirements for highly skilled specialists. Two tendencies

in understanding of the essence and value of the professional ideal in the activity and development of personality are defined. It is the double nature of ideal, in our opinion, that represents its vitality and contradiction; its content has temporal and concrete character. This fully explains ultimately opposed views of the issue developed by famous philosophers, psychologists and pedagogues. The article deals with the specific of ideals, sources of their formation, their importance for practical reality.

Keywords: *professional ideals, senior pupils, theoretical foundations, analysis.*

References

1. Prokhorov, A. M. (Ed.). (1972). Bolshaia Sovetskaia Entsyklopediia: Vol. 10 [The Great Soviet Encyclopedia]. Moscow: Sovetskaia Entsyklopediia.
2. Vashchenko, H. (1994). Vykhovnyi ideal [Educational ideal]. Poltava: Red. gaz. Poltavskiy visnyk.
3. Kadyrov, A. K. (1989). Dieiatelnost. Poznanie. Nravstvennyi ideal [Activity. Cognition. Moral ideal]. Tashkent: FAN Uzbetskoii SSR.
4. Korniienko, V. O. (2002). Politychnyi ideal: problema evoliutsii ta vtillennnia v umovakh suchasnoho suspilnoho rozvytku [Political ideal: the problem of evolution and embodiment in the conditions of modern community development] (Dissertation abstract, Kyiv).
5. Liektorskii, V. A. (1996). Ideal, utopia i kriticheskaia refleksia [Ideal, utopia and critical reflection]. Moscow: ROOSPEN.
6. Luzan, M. V. Model formuvannia profesiinykh idealiv starshoklasnykiv u protsesi tekhnolohichnoi pidhotovky [A model of formation of professional ideals of senior students in the process of technological training]. In Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: Issue 16, book 2 (pp. 204-214). Kamianets-Podilskiy: Zvoleiko D. H.
7. Mor, T (1978). Utopiia [Utopia]. Moscow: Nauka.
8. Rubinshtein, S. L. (1940). Osnovy obshchei psikhologii [The bases of general psychology]. Moscow: Gos. ycheb. iz-vo Narsomprosa RSFSR.
9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). Vybrani tvory: Vol 2 [Selected Works]. Kyiv: Radianska shkola.
10. Feldshtein, D. I. (1991). Psikhologia lichnostnogo pazvitiia podrostka [Physiological development of adolescent]. Sovietskaia pedagogika, 4, 31-38.
11. Lakin, I. E. (1971). Khrestomatiia po istorii pedagogiki [Selections of refined literature on the history of pedagogics]. Minsk: Vysshaia shkola.